

Сумко А.В.

УДАСКАНАЛЕННЕ АРГАНІЗАЦЫЙНАЙ СТРУКТУРЫ КНІГАВЫДАВЕЦКАЙ СПРАВЫ БССР У 1920-1930-Я ГАДЫ

Рэжым, які пачаў усталявацца ў краіне пасля кастрычніцкіх падзей, закрануў усе сферы жыццядзейнасці былой Расійскай імперыі. Грамадска-палітычныя і сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні ў грамадстве змянілі, адпаведна, і характар кнігавыдавцкай справы. Калі ў XIX – пачатку XX стст. большасць друкарняў належала прыватна-ўласніцкаму сектару, то пачынаючы з другой паловы 20-х гадоў XX ст. усталявалася дзяржаўная сістэма кнігадрукавання. Мэты новых уладальнікаў адрозніваліся ад імкненняў іх папярэднікаў, клопат аб прыбытку адыйшоў на другі план, кнігі перасталі быць проста таварам. Яны сталі моцным сродкам ідэалагічнага ўздзеяння. Менавіта ад правільнай пастаноўкі выдавецкай справы залежала як насельніцтва будзе ўспрымаць тэма і іншыя эканамічныя і культурныя працэсы, ініцыятарамі якіх былі бальшавікі.

Пасля згортвання новай эканамічнай палітыкі, а з ёю і беларусізацыі была створана адпаведная сістэма дзяржаўных органаў, пры якіх кіраўніцтва кнігавыдавцтвамі цалкам канцэнтравалася ў руках дзяржавы як у цэнтры, так і на месцах. Канчаткова замацавалася цэнтралізацыя выдавецкай справы і канцэнтрацыя яе ў асноўных кнігавыдавцкіх прадпрыемствах рэспублікі, такіх як Беларускае дзяржаўнае выдавецтва (БДВ), Інбелкульт і Рэдакцыйна-выдавцкі аддзел ЦСПСБ (РВА ЦСПСБ). Кожнае з іх спецыялізавалася на выпуску адпаведнай літаратуры. Так, Інбелкульт выпускаў навукова-даследчыцкую літаратуру, падрыхтаваную інстытутамі і вышэйшымі навучальнымі ўстановамі рэспублікі, Беларускае дзяржаўнае выдавецтва – сацыяльна-палітычную, мастацкую, дзіцячую, партыйную і г. д., РВА ЦСПСБ забяспечваў неабходнай літаратурай прафесійныя арганізацыі Беларусі [1]. Акрамя названых выдавецтваў нейкі час, функцыянавалі выдавецкія аддзелы пры Народным камісарыяце юстыцыі, Народным камісарыяце па ахове здароўя, Дзяржплане БССР.

Дадзеная расстаноўка акцэнтаў у кнігавыдавцтве амаль не змянялася, выключэннем з’яўляўся РВА ЦСПСБ, які быў створаны 17 ліпеня 1925 г., як самастойная юрыдычная адзінка на гаспадарчым разліку [2]. Планавалася, што выдавецкая дзейнасць і распаўсюджванне сваёй літаратуры праз крамы, павінны былі базіравацца выключна на ўласных эканамічных магчымасцях. Але сама па сабе прадукцыя рэдакцыйна-выдавцкага аддзела не прыносіла прыбытку (распаўсюджванне прафлітаратуры яшчэ не набыло масавага характару і большая частка кніг уяўляла сабой “мёртвы” капітал). Таму асноўнай крыніцай сродкаў для выдавецкай і кнігагандлёвай дзейнасці выступаў гандаль дэфіцытнымі канцылярскімі таварамі. Гэта супярэчыла агульнадзяржаўнай гандлевай палітыцы і было прызнана недапушчальным. У выніку Камітэт па справах друку, які быў створаны ў снежні 1926 г. і займаўся рэгуляваннем гаспадарчай дзейнасці ўсіх выдавецтваў, кантролем за функцыянаваннем паліграфічных прадпрыемстваў БССР, прызнаў немэтазгоднасць далейшай дзейнасці Рэдакцыйна-выдавцкага аддзела і перадаў яго функцыі БДВ [3].

Апошняе з’яўлялася найбольш буйным выдавецтвам у БССР, удзельная вага якога ў агульнай вытворчасці цэнзавай

паліграфічнай прамысловасці за 1924-1925 гг. складала 78% [4]. БДВ дзейнічала на правах дзяржаўнага трэста на пачатках гаспадарчага разліку і ў адносінах унутранага распарадку карысталася пэўнай аўтаноміяй. Агульнае кіраўніцтва і кантроль за дзейнасцю выдавецтва (зацвярджэнне гадавых справаздач і планаў, прызначэнне і змена членаў праўлення) фармальна ажыццяўляў Наркамасветы, у сістэму якога ўваходзіла БДВ. Рэдакцыйна-выдавцкія планы зацвярджаліся спецыяльным аддзелам друку ЦК КП(б)Б, якому Белдзяржвыдавцтва падпарадкоўвалася ў ідэалагічных адносінах. Акрамя гэтага пры Белдзяржвыдавцтве існавала спецыяльная рэдакцыйная калегія, якая вырашала пытанне аб мэтазгоднасці выпуска той ці іншай кнігі [5]. У яе склад уваходзілі М.С. Кудзелька (Міхась Чарот), С.М. Некрашэвіч, І.І Шыпіло, В.А. Сербента і інш. [6].

Пад уплывам грамадска-палітычных і сацыяльна-эканамічных зменаў у жыцці грамадства ў пачатку 1930-х гг., а менавіта з фабрыкаваннем справы “Саюза вызвалення Беларусі” партыйны кантроль за друкам значна ўзмацніўся, а памяркоўная палітыка ў адносінах да кнігавыдавцкай справы была заменена рэпрэсіўнымі метадамі.

У кастрычніку 1930 г. Беларускае дзяржаўнае выдавецтва падверглася інтэнсіўным праверкам з боку Наркамата Рабоча-сялянскай інспекцыі. Гэтаму папярэднічала негатыўная характарыстыка выдавецкай прадукцыі БДВ Галоўлібелам пад час справаздачы перад Бюро ЦК КП(б) Б. Па выніках праверак дзейнасць выдавецтва была прызнана нездавальняючай і права-апартуністскай, а друкуемая прадукцыя, у сваёй большасці, была аднесена да палітычна-шкоднай, нацдэмаўскай літаратуры (“Западнарусизм” А. Цвікевіча, “Падарожжа на новую зямлю” М. Зарэцкага, вершы У. Дубоўкі і Т. Кляшторнага і інш). Да твораў з ярка выяўленай антыпралетарскай ідэалогіяй былі аднесены кнігі, дзе вялася прапаганда прышчэпаўскай зямельнай палітыкі або як, напрыклад, у падручніку геаграфіі А. Смоліча прыводзілася, з пункту гледжання савецкіх і партыйных органаў, крамольная думка аб тым, што Беларусь была акупавана не толькі з боку Польшчы, але і Расіі. Наогул, дадзеная кніга была ахарактарызавана, як невытрыманая з погляду марксістскай ідэалогіі і насычаная нацыяналістычнымі разважаннямі [7]. Такая ацэнка была характэрна амаль для ўсёй друкаванай прадукцыі, выдадзенай да 1931 г.

Акрамя абвінавачання Белдзяржвыдавцтва ў тым, што яно ў сваёй дзейнасці адарвалася ад пралетарскай грамадскасці, не ўдзельнічала ў папулярызацыі сацыялістычнай прамысловасці і рэканструкцыі сельскай гаспадаркі БССР, а таксама ў палітычным выхаванні насельніцтва, у віну было пастаўлена тое, што кіраўнікі выдавецтва мала ўвагі ўдзялялі выпуску марксістска-ленінскай літаратуры і не выконвалі дырэктывы аб выданні масавай, сельскагаспадарчай і інш. літаратуры для абслугоўвання нацменшасцей [8]. За пяць гадоў (1925–1930 гг.) было выпушчана толькі некалькі кніг па гэтай тэматыцы, такія як “Гістарычны матэрыялізм”, “Шлях да сацыялізма” Н. Бухарына і “Аб Леніне і ленінізме” І. Сталіна [9].

Па меркаванню партыйных органаў усё вышэй адзначанае

Сумко Алена Вячаславаўна, аспірантка кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Беларусь, БДУ, 220050, г. Мінск, пр. Ф. Скарыны, 4.

было вынікам гуртавання вакол БДВ пераважна нацдэмаўскіх, контррэвалюцыйных кадрў (Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, З. Жылуновіч і інш.). Таму першае дзесяцігоддзе дзейнасці Белдзяржвыдавцтва (1921-1931 гг.), калі вакол яго групіраваўся цвет беларускай інтэлігенцыі, калі ва ўмовах беларусізацыі колькасць беларускамоўнай літаратуры адпаведнага зместу значна павялічылася, было аддана анафеме. Галоўнай віной было імкненне выдаваць літаратуру, якая на погляд работнікаў выдавецтва больш адпавядала беларускаму народу, выхоўвала пачуццё годнасці, індывідуальнасці, любові да сваёй радзімы. Кіраўніцтва Белдзяржвыдавцтва, а разам з ім і большая частка аўтарскага складу, былі аднесены да ворагаў народа, пад уплывам якіх з органа выхавання выдавецтва быццам бы ператварылася ў “злачое” месца [10]. У выніку пасля змены амаль цалкам кадравага складу, змянілася накіраванасць, а разам з ёю і змястоўнасць галоўнага выдавецтва краіны.

З мэтай аздараўлення і выпраўлення становішча СНК БССР паставілі, што БДВ “павінна цесна звязваць свае выдавецкія планы з агульным развіццём сацыялістычнай гаспадаркі з тым, каб прадукцыя адлюстроўвала пытанні класавога змагання і правільнага вырашэння нацыянальнай палітыкі, шырока асвятляла і папулярывала праблему індустрыялізацыі БССР, рост і павелічэнне адноснай вагі прамысловасці ў гаспадарцы, папулярывала нябывалы творчы ўздым у выкананні прамфінплану і сустрэчных прамфінпланаў метадам сацыялістычных спаборніцтваў і ўдарніцтва, арыентавала савецкую грамадскасць і працоўнае сялянства на далейшае развіццё саўгасна-калгаснага будаўніцтва” [11].

Белдзяржвыдавцтва павінна было пераглядзець сваю дзейнасць і пераудавацца ў адпаведнасці з пастаовамі СНК. Трэба было падрыхтаваць новыя кадры. Рэдакцыйна-выдавецкі аддзел, каб забяспечыць пэўны нагляд за кожнай галінай літаратуры, быў разбіты на сектары, на чале якіх сталі адказныя рэдактары. Пад пільным наглядам з боку партыйных органаў адбывалася так званая “дэмакратызацыя” выдавецкай справы. Была распачата арганізацыя спецыяльнага рабочага рэдакцыйнага савету пры БДВ, які павінен быў звязаць выдавецкую дзейнасць з рабочымі буйных прадпрыемстваў, устанавіць непасрэдны кантроль над выдавецкай дзейнасцю і “дапамагчы выхаванню непасрэдных рэдакцыйных работнікаў з рабочых”. З мэтай кантролю і выпраўлення рэдакцыйна-выдавецкіх планаў пачало практыкавацца абгрунтаванне апошніх на сходах рабочых, пісьменнікаў, настаўнікаў, камандуючага складу і чырвонаармейцаў [12].

На працягу красавіка 1933 г. адбылася чыстка кнігагандлёвага апарату як у цэнтры, так і на перыферыі ад “класава чуждых, антысавецкіх, нацыяналістычных элементаў”. Цалкам быў абноўлены кіруючы склад БДВ (100 % камуністы), на 60 % - аўтарскі склад, на 70 % - рэдакцыйна-тэхнічны апарат [13]. Рэдакцыі рэспубліканскіх газет, такіх як “Звязда”, “Рабочы” і інш. аказаліся без многіх сваіх супрацоўнікаў. Толькі кіруючыя работнікаў не хапала каля 70 чалавек [14]. Як вынік, узнікла вельмі вострая патрэба ў кваліфікаваных работніках з боку рэдакцый раённых перыядычных выданняў, асабліва ў Барысаўскім, Аршанскім, Расонскім і інш. раёнах [15].

Каб палегчыць кантроль з боку партыйных органаў за зместам выдаваемай літаратуры ў першай палове 1930-х гг. была прадпрынята спроба стварыць сістэму спецыялізаваных выдавецтваў. Адбылася рэарганізацыя Беларускага дзяржаўнага выдавецтва. У 1931 г. з яго быў выдзелены сектар тэхнічнай літаратуры, які ператварыўся ў самастойнае дзяржаўнае выдавецтва, з непасрэдным падпарадкаваннем ВСНГ [16]. Яно павінна было займацца выданнем як масавай тэхнічнай літаратуры, так і спецыялізаванай літаратуры для адміністрацыйна-тэхнічных кадрў прамысловасці, а таксама выдаваць падручнікі для індустрыяльных тэхнікумаў, ВНТУ. Праз некаторы час

ў складзе Беларускага дзяржаўнага выдавецтва былі створаны аддзелы па наступных галінах кніжнай прадукцыі: партыйнай і палітмасвай літаратуры, вучэбнай і педагагічнай, сельскагаспадарчай, мастацкай, дзіцячай і юнацкай, вайскавай і г. д., якія, у сваю чаргу, ператварыліся ў самастойныя выдавецтвы. У 1932 г. на аснове аддзела ваеннай літаратуры Дзяржаўнага выдавецтва БССР было арганізавана Ваеннае выдавецтва (у 1934 г. працавала як Выдавцтва Беларускай ваеннай акругі, спыніла дзейнасць у 1935 г. у сувязі са стварэннем сектара ваенна-абароннай літаратуры ў Дзяржаўным выдавецтве БССР [17]. У 1932 г. адноўлена Партыйнае выдавецтва ЦК КП(б)Б (дзейнічала да 1938 г.).

Але спецыялізаваныя выдавецтвы не здолелі самастойна існаваць. Ужо ў 1933 г. адбылося аб’яднанне дзяржаўных выдавецтваў (БАДВ) шляхам уключэння на аўтаномных пачатках усіх тагачасных выдавецтваў, такіх як вайскавае, навукова-тэхнічнае, партыйнае і Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, які гаспадарча-разліковы адзінкі [18]. Адбылося гэта з-за таго, што з самага пачатку не былі створаны ўмовы для самастойнага існавання спецыялізаваных выдавецтваў, не быў вывучаны спажывецкі рынак. Быў проста выкананы загад з цэнтру, без уліку асаблівасцей краіны. Выдавцтвы не мелі адпаведнай матэрыяльнай базы, не былі ўкамплектаваны кваліфікаванымі кадрамі. Яны, як, напрыклад, навукова-тэхнічнае выдавецтва, з самага пачатку свайго існавання не арыентаваліся на арыгінальную масава папулярную літаратуру, а займаліся перакладам рускамоўных кніг па спецыяльнасцям (што ў сваю чаргу павышала сабекошт друкаванай прадукцыі). Каб выканаць абавязковы план, павышалі тыраж, выпускалі недабраякасную прадукцыю. Галоўным прынцыпам стала перавага колькасці над якасцю.

У 1935-1937 гг. хваля рэпрэсій закрнула сферу кнігавыдавецкай дзейнасці. Толькі за 1935 г. і шэсць месяцаў 1936 г. было вызвалена ад займаемых пасадаў 92 супрацоўніка Белдзяржвыдавцтва [19]. На гэты раз асноўнымі матывамі для звальнення акрамя контррэвалюцыйнай дзейнасці было палітычнае мінулае і сваяцтва з ворагамі народа. Так, напрыклад, была зволена дачка вядомага беларускага гісторыка, філосафа і этнографа В.У. Ластоўскага, які ў савецкі час атаесамляўся з “нацыянал-фашызмам” і г. д. [20].

Наогул, з другой паловы 1930-х гг. усе пытанні, так ці інакш звязаныя з выдавецкай дзейнасцю, кантролем над ёю вырашаліся ў розных кабінетах ЦК КП(б)Б і канчаткова зацвярджаліся вышэйшымі партыйнымі органамі. Каб пазбегнуць пранікнення варажой літаратуры на пачатковым узроўні аддзел друку і выдавецтваў ЦК КП(б)Б прадстаўляў на зацвярджэнне Бюро ЦК КП(б)Б тэматычна-выдавецкія планы як ДВБ, так і астатніх выдавецтваў [21]. Яны ўзгадняліся з прадстаўнікамі зацікаўленых арганізацый (Наркамасветы, Наркамзем, аддзелы школ і інш.). Акрамя гэтага аддзел друку і выдавецтваў прадстаўляў Бюро спіскі выдадзенай літаратуры на мовах нацменшасцей з улікам звестак аб аўтарах і становішчы на літаратурным рынку. Менавіта ён прапанаваў разгледзець пытанне аб спыненні выдання польскамоўнай літаратуры, таму што кадры польскіх пэртаў і пісьменнікаў БССР былі нязначны і па палітычных меркаваннях ненадзейны.

З 1936 г. значна павялічылася колькасць выданняў на рускай мове. Гэта было звязана з палітыкай атаесамлення паняццяў “савецкі” і “рускі”. Так, у 1936 г. у газеце “Правда” сцвярджалася, што “ненависть к рускому народу включает в себя, конечно, ненависть ко всему советскому в целом” [22]. Таму БДВ, якое спецыялізавалася пераважна на выдавецтве беларускамоўнай літаратуры, было абвінавачана ў тым, што яно ўшчамляе правы рускага насельніцтва. Згодна з рашэннем ЦК КП(б)Б Беларускае дзяржаўнае выдавецтва было перайменавана ў Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, тым самым сціраўся яго нацыянальны характар. З таго часу назіраліся

значныя перамены ў яго дзейнасці: скараціўся аб'ём выдання арыгінальных твораў беларускіх аўтараў за кошт павялічэння колькасці рускіх. Цікава, што пры гэтым удзельная вага беларускамоўных кніг па-ранейшаму павялічвалася, але цяпер за кошт перакладаў. Такая дэманстратыўнасць супрацьпастаўлялася рэжыму Ю. Пілсудскага ў Заходняй Беларусі і стварала спрыяльную глебу для цягі яе насельніцтва да Савецкай Беларусі. Адначасова ўзмацніўся кантроль з боку партыйных органаў, які стаў разглядацца як фактар аздаравлення кнігавыдавецтва БССР.

У 1938 г. было распрацавана новае палажэнне аб падпарадкаванні Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі, згодна з якім яно перайшло ад Наркамсветы ў сістэму СНК БССР [23]. Галоўнай мэтай дзейнасці выдавецтва станавілася «палітычнае выхаванне, вытворча-тэхнічная і аграрнамічная асвета шырокага кола насельніцтва праз друк і распаўсюджванне палітычнай, сацыяльна-гістарычнай, мастацкай і іншай літаратуры» на рускай, беларускай і яўрэйскай мовах. Узначальнаў выдавецтва дырэктар і два яго намеснікі, якія прызначаліся СНК БССР. Што тычыцца структуры, то ў складзе ДВБ былі арганізаваны аддзелы, якія адказвалі за вытворчы і фінансавы бакі выдавецкай справы, і рэдакцыі па адпаведным галінам літаратуры. Апошнія распрацоўвалі тэматычныя планы, ажыццяўлялі рэдакцыйна-выдавецкую апрацоўку рукапісаў, забяспечвалі выданне літаратуры згодна з зацверджаным планам. Супрацоўнікі рэдакцый складалі аналіз на новыя выданні, падтрымлівалі трывалую сувязь з Саюзамі пісьменнікаў БССР і іншых рэспублік, прыцягвалі новыя аўтарскія кадры. Акрамя таго была ўведзена пасада інспектара па кадрам, які займаўся арганізацыяй тэхнічнай вучобы і перыядычных курсаў перападрыхтоўкі для выдавецтва і яго аддзяленняў на перыфірыі, а таксама вёў улік і падбор кадраў.

Такім чынам, у другой палове 1920 – 1930 гг. была знойдзена аптымальная мадэль кнігавыдавецкай сістэмы, якая цалкам адпавядала запатрабаванням урадавай палітыкі. Развіццё выдавецкай справы ў БССР адбывалася толькі на базе дзяржаўнага сектара. Ва ўмовах складання таталітарнай сістэмы існаванне іншых форм было немагчыма, прыватныя выдавецтвы былі прызнаны варожымі і выцеснены на доўгі

час. З узмацненнем, стабілізацыяй рэжыма манополія дзяржавы на выданне кніг і перыядыкі стала непарушнай. Уся друкаваная прадукцыя цалкам кантралявалася спецыяльна створанымі партыйнымі і дзяржаўнымі органамі. Перыядычны і неперыядычны друк стаў магутным інструментам рэалізацыі памкненняў улады.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Волк А.А., Ракович А.И. Книгоиздательское дело в Белоруссии – Мн.: БГУ, 1977. С. 81.
2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ).Ф. 17. Воп. 1. Спр. 8. Л. 2.
3. Там жа. Л. 34.
4. Там жа. Ф. 18. Воп. 1. Спр. 246. Л. 55.
5. Протыко Т.С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917-1941 гг.). – Мн., 2002. С. 229.
6. НАРБ. Ф. 4. Воп. 7. Спр. 264. Л. 28.
7. Там жа. Воп. 3. Спр. 6. Л.168.
8. Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці (ДАМВ).Ф. 24. Воп. 1. Спр. 616. Л. 73.
9. НАРБ.Ф. 4. Воп. 3. Спр. 38. Л. 1004.
10. Там жа. Воп. 16. Спр. 111. Л. 53.
11. ДАМВ. Ф. 24. Воп. 1. Спр. 616. Л. 73.
12. НАРБ. Ф. 1. Воп. 3. Спр. 38. Л. 277.
13. Там жа. Л. 273-274.
14. Касцюк М.П. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. – Мн., 2000. С. 126.
15. НАРБ. Ф. 4. Воп. 1. Спр. 249. Л. 20.
16. Там жа. Воп. 3. Спр. 42. Л. 799.
17. Там жа. Воп. 8. Спр. 48. Л. 10.
18. Там жа. Спр. 155. Л. 9.
19. Протыко Т.С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917-1941 гг.). С. 240.
20. НАРБ. Ф. 4. Воп. 16. Спр. 111. Л. 58.
21. Там жа. Воп. 3. Спр. 387. Л. 7.
22. Протыко Т.С. Становление советской тоталитарной системы. С. 334.
23. СЗ БССР. 1938. № 18. Арт. 71.

УДК 63.3 (476): 355

Толочко Д.М.

ВОЕННО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА В БССР К ОПЕРАЦИИ КРАСНОЙ АРМИИ В ПОЛЬШЕ В СЕНТЯБРЕ 1939 г.

Сентябрь 1939 г. стал знаменательной вехой в истории белорусского народа. Именно тогда, ровно 65 лет назад, произошло его консолидация в едином государстве. Несмотря на всю значимость события, и по сей день в истории воссоединения Беларуси остается ряд недостаточно изученных вопросов. Так, практически неисследованным в отечественной историографии является вопрос, касающийся военной операции Красной Армии в Польше в сентябре 1939 г. Основная сложность для отечественных исследователей заключается в том, что большинство документов по данной теме находится в российских архивах (в первую очередь имеется в виду Российский государственный военный архив). В то же время историками из дальнего (Польша) и ближнего (Россия, Украина) зарубежья названная проблема активно разрабатывается. Здесь хотелось бы в первую очередь отметить монографию

М.И. Мельтюхова «Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг.» (М., 2001). В этой работе автор, основываясь на широком комплексе архивных материалов, достаточно подробно описал Польскую кампанию Красной Армии 1939 г. Однако, на наш взгляд, исследователь уделил недостаточное внимание вопросу военно-технической подготовки в стране к вышеуказанной акции, в частности, в ближайшем тылу Красной Армии.

В настоящей работе мы сделаем попытку показать специфику проведения военно-технической подготовки в БССР. Основными источниками для написания работы послужили, прежде всего, документы Национального архива Республики Беларусь.

Развитие международной обстановки в начале сентября 1939 г. привело к тому, что советское руководство решило

Толочко Дмитрий Михайлович, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарных наук Гомельского государственного медицинского университета, младший научный сотрудник Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины, аспирант заочной формы обучения Белорусского государственного университета. Беларусь, БГУ, 220050, г. Минск, пр. Ф. Скорины, 4.